fan KLIF EN GAAST

Ald nijs út Gaasterlân

Histoarysk Wurkferbân GAASTERLÂN

Colofon

Fan Klif en Gaast is een uitgave van de stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân.
Het tijdschrift verschijnt twee keer per jaar, in juni en december.

Nummer 10, juni 2011
Redactie:
Iris Maaskant-Fey j.a.maaskant@ziggo.nl tel. 0514-602909
Gerke Walinga windwerk@hetnet.nl tel. 0514-571530
Auke Hylkema auke.hylkema@planet.nl tel. 0514-603936
Vormgeving en opmaak:
Jan Maaskant j.a.maaskant@ziggo.nl
ISSN - nummer : 1876 - 8091

Wilt u ook iets in dit tijdschrift publiceren over de geschiedenis van Gaasterland? Neem dan contact op met de redactie.

De stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân, emailadres: stichtinghwg@gmail.com, stelt zich tot doel de geschiedenis van Gaasterland te bestuderen en de kennis daarover te verspreiden en te bevorderen. Onder Gaasterland wordt verstaan de (geologische) streek van Reade Klif tot en met Spannenburg en van de Wâlde tot en met Tacozijl.

Donateurs van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân ontvangen het tijdschrift gratis.
U wordt donateur door minimaal € 10,- per jaar over te maken op rekeningnummer 1540.26.395 t.n.v. de Stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân te Balk. Vergeet niet daarbij uw adresgegevens te vermelden!

Secretariaat Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân:
Sietske Dijkstra, Meerweg 8, 8561AT Balk, tel.0514-602299, email: sclinzel@hotmail.com

Het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân heeft een verjaarskalender uitgegeven. Deze eeuwigdurende kalender bevat fraaie oude afbeeldingen van alle Gaasterlandse dorpen en van Sleat. De ansichten zijn afkomstig uit de verzameling van Herman Mous.
Iedereen die donateur is of wordt van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân (minimaal € 10,-) krijgt de kalender gratis. Hij is ook los te koop voor € 8,00 bij Boekhandel De Jong in Balk en bij Informatiecentrum Mar en Klif in Oudemirdum.

Foto voorpagina: De toren van Harich met de gerestaureerde klankborden
foto Bram de Smit

Van de redactie

Geachte lezer, doorgaans sluit het openingswoord van de redactie met een vraag, deze keer een vraag aan het begin. Hebt U wel eens **geen** bestemming voor een halve dag per week of misschien zelfs per maand en valt die wel eens op een maandag- of vrijdagmorgen? Hebt U bovendien kennis van of belangstelling voor scannen, digitaal opslaan en ordenen van archieven, kom dan op die vrije morgen naar de studio van Radio Gaasterlân om Albert Draaijer en Sietske Dijkstra van de werkgroep Invertarisatie en Documentatie bij te staan en gezelschap te houden. Op onze website, www.historiegaasterland.nl, kunt u de thema's vinden van ons Histoarysk Archief, die nog gedigitaliseerd moeten worden en waarbij we uw hulp graag willen gebruiken.
Daar kunt u ook de onderwerpen vinden die al uitgewerkt zijn: het vredestempeltje en het hunebed in het Rijsterbos, eikenhakhout, recreatie en toerisme.

Wat een voorrecht te wonen in een land waar al meer dan 65 jaar niet meer mooie onvervangbare gebouwen in puin worden geschoten, zoals vrijwel dagelijks elders in de wereld gebeurt, maar juist met zorg getracht wordt ze te restaureren en in goede staat te houden. Ondanks de bezuinigingen ook in die sector zijn er gelukkig daarvoor nog jaarlijks vele miljoenen beschikbaar.
Een mooi voorbeeld in onze naaste omgeving is de kerktoren in Harich met de weinig voorkomende gemetselde torenspits. Aafke Meinesz en Bram de Smit volgden het restauratieproces en zo onstond er een artikel met veel foto's, waarin de geschiedenis van de toren aan de hand van het metselwerk wordt verteld.

Wie kent niet het jongensboek ,'Jonges fan Gaasterlân', geschreven door Inne de Jong, een schrijver van Gaasterlandse afkomst..Hij schreef veel meer en krijgt daarom alle aandacht in het aan hem gewijde artikel van Boukje Mulder.

Henk Dijkstra, de oud manager van het museum Mar en Klif en nu directeur van het Lânboumuseum in Earnewâld, verzorgde onze voorjaarslezing met een inleiding getiteld: Buorkje op it sân. U leest er een verslag van.

Het bezoekerscentrum Mar en Klif is nog steeds een bezoek meer dan waard. Gedurende de komende maanden is er een tentoonstelling van prachtige foto's van restanten van de palenzeewering langs de kust van Gaasterlân, gemaakt door Henken Schalken. Ook daar besteden we aandacht aan en we willen u er nog even op attent maken dat op deze tentoonstelling een film draait van Ruth Meyer, Horseplay, opgenomen in Hemelum, waarin twee Friese paarden en twee dansers elkaar op een bijzondere manier ontmoeten.

Gerke Walinga

De restauratie van de toren van Harich.

Inleiding.

De kerk van Harich is eenvoudig, de toren daarentegen bijzonder en zeer bepalend voor het silhouet van Harich.

Begin 2009 moest gestopt worden met het luiden van de klokken in de toren. De krachten, die tijdens het luiden van de klokken door de klokkenstoel op de muren van de toren werden uitgeoefend, hadden zoveel schade aangericht dat verder luiden niet langer verantwoord was. Bij nader onderzoek bleken delen van het metselwerk in zorgelijke staat te verkeren, stenen los te zitten en het voegwerk aan herstel toe te zijn. Het lood moest gerepareerd worden en de haan op de toren roestvrij gemaakt. Maar ook gezien de constructie en de slechte staat van veel hout van de eind negentiende-eeuwse klokkenstoel bleef luiden van de klokken onverantwoord.
Gelukkig kon de eigenaar, de Stichting Behoud Monumenten Gaasterlân-Sleat, nog in 2009 de restauratie van de toren realiseren. Het bedenken van een nieuwe constructie van de klokkenstoel vergt meer tijd, zodat die restauratie nog op zich zal laten wachten.

Voorgeschiedenis.

In de 12de eeuw wordt al geschreven over Harichsteradeel met Harich als hoofdplaats. Een dertiende-eeuwse bron meldt het bestaan van Harch in 1132, eind 13de eeuw ook als Harich en later in de 16de en 17de eeuw als Harg(h), Horch, Haerych en in de 19de eeuw een enkele maal als Harig geschreven.

Harich is waarschijnlijk gevormd uit een zelfstandig naamwoord, dat overeenkomt met het Germaanse harga, dat gewijde plaats betekent. De negentiende-eeuwse opvatting dat de naam herleid kan worden tot Haeghe-Raeg, hoge rug, blijkt niet te kloppen.

In 1245 is voor het eerst sprake van de kerk van Harich, gelegen op een hooggelegen pleistocene zandrug. Het moet een tufstenen gebouw geweest zijn, waarvan de toren met daarin de klokkenstoel in zijn geheel uit tufsteen bestond. (Een houten klokkenstoel zonder toren werd in die tijd beschouwd als een armeluistoren.) Destijds genoot als voorkeurslocatie voor een toren een plaats direct ten westen van de kerk. Zo staat de toren in Harich dan ook aan de westkant van de kerk. Om de stabiliteit van de kerk niet in gevaar te brengen stond de toren meestal los van de kerk. Of dit in Harich ook het geval was is onbekend.

Rond 1500 is de toren verhoogd. Het is niet duidelijk of het onderste deel van de toren bleef bestaan of opnieuw is opgebouwd met de tufstenen, die bij de afbraak voor hergebruik in aanmerking kwamen. In ieder geval werd om het onderste deel van tufsteen een schil van bakstenen gemetseld. Gebruikt werden kleine bakstenen, rooswinkels, van een bijzondere bruine kleur. Aan de westkant kwam een rondbogige ingang onder een spitsboognis met een spitsboogvenster en een opening naar het schip, zodat het schip vanuit het westen verlicht werd en hierdoor groter leek. Boven in de toren werden aan alle zijden dubbele spitsbogige galmgaten gemetseld en er werd een eikenhouten klokkenstoel in geplaatst. Het was toen nog een rijke katholieke kerk.

In ‘Kerkelijke Historie en Outheden der Zeven Vereenigde Provincien, vijfde deel behelzende de Outheden en Gestichten van Vriesland tusschen ’T Vlie en de Lawers’ uit 1726 wordt vermeld: “Harich / ook zoo gelegen/ had een rijke Pastorij: met eene Vikarisschap / en twee Prebenden. De Pastorij was jaarlijks 130 goudguldens waardig; het Vikarisschap 100. De eene Prebende plagt 90, de andere 55 goudguldens op te brengen.”

In 1580 vonden in verband met de hervorming aanpassingen plaats. De opening naar het schip werd weer gedicht.

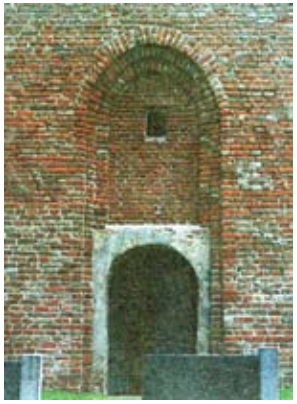

De westkant van de toren met de rondbogige ingang onder de spitsvormige nis voor en na de restauratie.

De kerk was in de 17de eeuw erg vervallen en stortte in 1662 onverwacht in, waarbij de werkman Douwe Jaenes omkwam. Gezien de gesloten bouw van de toren met het erin verwerkte tufsteenmateriaal bleef de toren gespaard. Herbouw van de kerk vond plaats, maar gezien de beperkte financiële middelen was de restauratie van de toren minimaal. Deze werd pas in 1682 onder handen genomen. De toren werd opnieuw verhoogd en er werd, heel bijzonder, een stenen spits op gemetseld. De houten klokkenstoel werd 5 meter naar boven verplaatst. De spitsvormige galmgaten werden gedicht en hoger vervangen door segmentbogige galmgaten.

Een probleem vormden de klokken, die nodig aan vervanging toe waren. Hiervoor had de kerkvoogdij onvoldoende geld. In overleg met de klokkengieter Pytter Overney kwam men toch tot een oplossing. De oude klokken werden gesmolten en de verkregen klokspijs werd gebruikt voor het gieten van klokken met een lager gewicht. De overgebleven klokspijs diende, met daarnaast nog een bepaald bedrag aan geld, als betaalmiddel.

Na kleine reparaties in 1835 volgden in 1884 ingrijpender restauraties, die het gemeentebestuur van Gaasterland, dat intussen eigenaar van de toren was geworden, liet uitvoeren door de aannemer Johannes van Hout. De spits werd verankerd en de klankborden werden vernieuwd. Aan de buitenkant van de toren werden alle wrakke stenen en losse

gedeelten van het muurwerk uitgenomen en vervangen door nieuw metselwerk van vlakke klinkert-waalmop. Voor 12 cent per uur leende het gemeentebestuur aan Van Hout een opperman voor het mengen van de benodigde specie.

De spits vertoonde in 1902 een zodanig verval met lekkage, dat er weer ingegrepen moest worden. Dit deed men door de spits af te dekken met planken bekleed met leien, die in het hout verankerd waren. In de loop van de tijd lieten door het wegroesten van de verankering de leien los en vlogen bij harde wind door de omgeving. Een levensgevaarlijke situatie, die er dan ook toe leidde dat de leien in 1966 van de spits gehaald werden.

Intussen hadden de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog de klokken laten verwijderen door een firma uit Limburg. De bevolking heeft, toen de klokken klaar stonden voor vervoer, nog overlegd ze te verstoppen. Dit was echter niet mogelijk omdat ze te zwaar waren. Na de oorlog zijn ze teruggevonden en weer in de klokkenstoel teruggehangen.

In 1969 besloot de gemeente Gaasterland tot een complete restauratie van de toren en gaf aan A. Baart jr. de opdracht. Pas in 1973 kon de Aannemers- en Handelsmaatschappij Dijkstra BV in Balk met de restauratie starten, nadat het rijk een bedrag beschikbaar had gesteld. De kleine harde stenen met gaten en scheuren, die de toren ontsierden, werden ten dele verwijderd en ingeboet door op maat gemaakte gebruikte bakstenen, die vol en zat werden ingemetseld. Een enorm werk. In 1974 was deze restauratie klaar.

Bij de brand in de kerk in 1979 werd de toren gelukkig gespaard. In 2009 waren de toren en klokkenstoel weer aan een restauratie toe gezien de al eerder genoemde gerezen problemen.

Het voorwerk voor de restauratie van de toren.

De eigenaar van de toren, de Stichting Behoud Monumenten Gaasterlân-Sleat, heeft architectenbureau Jelle de Jong Architecten opdracht gegeven tot de restauratie van de toren en de klokkenstoel. Voorafgaand aan de restauratie werd door drs. F.J de Waard van het Bureau Bouwhistorisch onderzoek en Documentatie (BDM) uit Groningen een bouwhistorisch onderzoek verricht. Hierbij heeft men zich vooral gericht op de documentatie van het houtwerk van de oudste klokkenstoel. Verder is het metselwerk van de toren waargenomen en in globale zin gedocumenteerd met de bedoeling om een bouwgeschiedenis van de toren te maken. Dit onderzoek heeft belangrijke onderdelen van de bouwgeschiedenis van de toren aan het licht kunnen brengen en verduidelijken. Maar niet alles kon opgehelderd worden. Wat de klokkenstoel betreft werd geadviseerd om de huidige toestand van de klokkenstoelgebinten te conserveren, waarbij de constructie niet luidbaar gemaakt hoeft te worden. Dat houdt in dat er een nieuwe, bij voorkeur vrij lichte, klokkenstoelconstructie, die alle krachten van het klokkenluiden kan opvangen, gemaakt moet worden. Daar het bedenken van een goede constructie nog de nodige tijd zal vergen, werd alvast gestart met de restauratie van de toren.

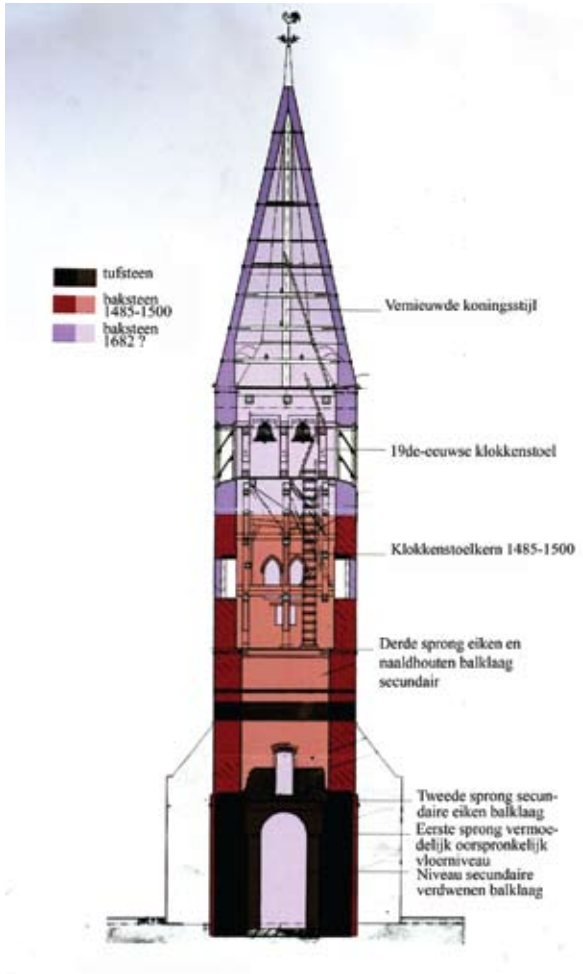

Doorsnede van de toren naar het oosten

De restauratie van de toren in beeld.

Door wekelijks de steigers te beklimmen kon de restauratie van de toren, dat wil zeggen van het muurwerk, fotografisch vastgelegd worden.

Na het bouwen van de steigers werd gestart met het verwijderen van de kapotte en losliggende bakstenen en de nog aanwezig loszittende schelpkalk, waarmee in het verleden gemetseld werd. Daarna werden oude rode bakstenen, kloostermoppen uit Groningen, op maat gezaagd en opnieuw ingemetseld met voegmortel, gevolgd door het schoonspuiten van de muren met de hogedrukspuit om daarna te kunnen voegen.

Verwijderde bakstenen uit dichtgemetselde spitsvormige galmgaten.

Op maat zagen van oude kloostermoppen.

In het verre verleden werden aan de kust uit zee schelpen gevist voor het bereiden van kalk, dat nodig was om de voegmortel te bereiden. Bij dit soort restauraties kan geen cement gebruikt worden, daar dit zich onder invloed van weer en wind anders gedraagt. Door het uitzetten treedt dan weer sneller schade op aan het metselwerk. Voegmortel is echter wel meer onderhevig aan erosie.
Als laatste werden de klankborden van de galmgaten en de ankers geschilderd.

Alhoewel het onderste gedeelte van de toren tot ca. 5.3 meter is opgetrokken uit tufsteen, is hier aan de buitenkant niets van te zien. De buitenkant bestaat zoals eerder vermeld werd uit roodbruine bakstenen met daarnaast af en toe verglaasde stenen en soms vrij veel verglaasde koppen. In de zuid- en de westgevel zijn op hun kant gemetselde Friese geeltjes aanwezig. In de westgevel in de I-vorm. In de noord- en zuidmuur zit op de begane grond bij de aansluiting tegen de kerk een smalle verticale strook kleine bruine steentjes. Deze strook zou uit de 17de zeventiende eeuw kunnen zijn en gelijktijdig met de herbouw van het schip in 1663 zijn ingemetseld.

Verglaasde stenen en Friese geeltjes. Het voegwerk is in de loop van de tijd door erosie verdwenen.

I-vormen in de muren, waarvan de betekenis onduidelijk is.

Op ca. 5 meter hoogte verjongt de toren iets middels een kleine sprong, die is afgeschuind en bedekt met zandsteen vermoedelijk afkomstig van gebruikte zerken. De toren gaat dan ongeleed door naar boven tot een geprofileerde natuurstenen daklijst, waarna de gemetselde spits begint.
Op regelmatige afstanden van ca. 1.1 meter zijn op alle muren gaten boven elkaar aanwezig. Dit zijn steigergaten, waarin vroeger de steigers gefixeerd werden.
Het meest opvallend bij het beklimmen van de steigers is op een hoogte van ongeveer 8 meter een duidelijk zichtbare band van tufstenen van 7 lagen hoog, ter hoogte van waar de kerk aansluit aan de toren. Deze tufstenen zijn rond 1500 bij de restauratie van de toren hergebruikt.

De eerste kerken die in de 8ste eeuw na de kerstening gebouwd werden waren van hout, dat aan weer een wind blootgesteld niet erg duurzaam was. Daarnaast was een houten gebouw kwetsbaar bij schermutselingen en brandschatting. Vanaf de 11de eeuw werden kerken van natuursteen gebouwd. In Nederland was dit van tufsteen, een warmgrijs stollingsgesteente uit het Eifelgebergte. In de 12de eeuw was dit het enige gangbare bouwmateriaal en zeker niet goedkoop. Het werd via de Rijn aangevoerd naar de stapelplaatsen Deventer en Utrecht en van daaruit gedistribueerd naar het noorden.

Deel van tufstenen band t.h.v. waar de kerk aansluit aan de toren

Tufsteen. Natuursteen uit de Eifel

De meeste tufstenen kerken zijn in Friesland te vinden. Hiervan zijn dertien, nog grotendeels van tufsteen, onder andere te vinden in Boazum, Hantum, Jorwerd, Kimswerd, Olderbekoop en Rinsumageest en vijftien met nog belangrijke tufstenen aspecten in Burgum, Wierum, Harlingen en Weidum. De laatste twee met fraaie torens.

Op 12.5 meter hoogte bevinden zich aan alle zijden van de toren de dichtgemetselde dubbele spitsbogige galmgaten. Aan de oostzijde zijn ze minder goed zichtbaar. Dit hangt samen met veranderingen, die aan het dak van de kerk hebben plaatsgevonden. Vooral aan de zuidkant moest nogal veel oud metselwerk verwijderd worden.

Herstel van de zuidmuur, waarbij op sommige plaatsen tot een diepte van 3 lagen gemetseld moest worden. Daarna waren de in het verleden dichtgemetselde spitsbogige galmgaten weer duidelijk zichtbaar. Het voegen volgde in een later stadium.

Detail van het dichten van een gat in de muur.

Toen de toren in de 17de eeuw hoger is gemaakt, zijn aan alle 4 zijden van de toren op een hoger niveau nieuwe dubbele galmgaten gemaakt, die overdekt werden door segmentbogen. De galmgaten zitten in segmentvormige vensternissen, die een halve steen diep zijn. Zowel de galmgaten als de vensternissen hebben een afgeschuind profiel. Bij de restauratie in 1973 heeft de voorman bij de restauratie van de bogen stiekem wat specie door de kalkmortel verwerkt en de zakken waarin het zat meteen

verwijderd. Hij dacht dat hier verder geen haan naar zou kraaien. Maar niets was minder waar. Architect A. Baart jr., die de opdracht voor de restauratie van de toren had en langs kwam om te zien hoe de restauratie vorderde, zag het meteen aan de kleur van het voegwerk en was razend.

De klankborden voor de galmgaten zijn nu zo geconstrueerd, dat de kauwtjes er geen nesten meer in kunnen bouwen.

De galmgaten met de klankborden, een goede nestelplaats voor kauwtjes.

Het aanbrengen van de nieuwe klankborden, waarna nog gaas geplaatst wordt, zodat nestelen niet meer mogelijk is.

De gemetselde spits begint op een omgaande natuurstenen lijst met kwartholprofiel. Deze lijst lijkt van zandsteen. De spits heeft een houten ondersteuningsconstructie, die dateert uit de 2de helft van de 20ste eeuw en dus is aangebracht bij de laatste restauratie in1974. De vorm van de spits maakt dat het metselwerk hier meer aan erosie onderhevig is dan de rest van de toren. Lekkage door erosie zal hier dan ook eerder optreden. Dit wordt verder ook nog bevorderd door de groei van mos en kleine varentjes.

Mosgroei op de spits

De spits na verwijdering van de voegmortel.

Na de restauratie.

De restauratie van de toren kon in zijn geheel verricht worden in 2009. De toren ziet er nu weer fraai uit. Duidelijk zichtbaar zijn de kleine sprong op ca. 5 meter hoogte, de strook van tufsteen op ca. 8 meter hoogte, de dichtgemetselde spitsvormige galmgaten, de plaats van waaraf in 1682 de toren verhoogd is, de segmentbogige galmgaten met eronder de opnieuw gefixeerde wijzerplaat van de klok, de muurankers, de daklijst en gemetselde spits en de opnieuw ingemetselde stukken muur. De haan schittert weer in de zon. Een beeld van vele eeuwen geschiedenis in een vorm, die op een lappendeken lijkt, waarvan veel is af te lezen.
Het is nu wachten op de klokkenstoel, zodat er weer geluid kan worden in Harich.

De toren van Harich na de restauratie.

Literatuur:

- *Kerkelijke Historie en Outheden der Zeven Vereenigde Provincien, vijfde deel behelzend de Outheden en Gestichten van Vriesland tusschen 'T Vlie en de Lawers*. Te Leiden, by Dirk Haak, Samuel Luchtmans en Johannes Arnoldus Langerak, 1726.
- S. ten Hoeve, *Kerk en toren van Harich*, Balk 1974.
- Gé Verheul, *De oude dorpskerken boven de grote rivieren. Een reisgids*, 1982.
- Peter Karstkarel, *Alle Middeleeuwse Kerken van Harlingen tot Wilhelmshaven*, 2007
- Karel F. Gildemacher, *Friese Plaatsnamen. Alle steden, dorpen en gehuchten*, 2007.
- Drs. F.J. van der Waard, *Harich. Toren en klokkenstoel*. Bouwhistorisch onderzoek, Groningen 2009.
- *Informatie Protestantse Kerk Harich en Klokkenstoel Ruigahuizen*. Brochure juni 2010.

Harich, A.F. Meinesz (tekst) en A.A. de Smit (foto's).

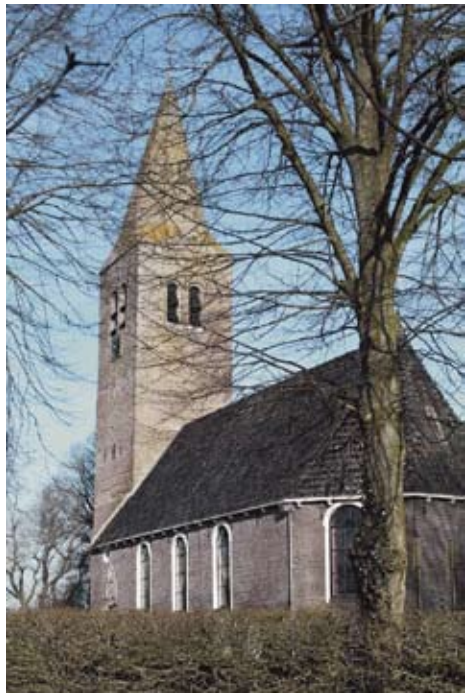

Zee(ver)wering, een tentoonstelling in Mar en Klif

Zee(ver)wering is een fotografieproject van Henk Schalken over wat er nog rest van de paalbeschoeiing langs de kust van het IJsselmeer hier in Gaasterland.

Die houten zeewering heeft een lange geschiedenis. Men is in deze streek al in de 15e eeuw begonnen met het beschermen van de dijken met paalschermen tegen de harde golfslag bij storm. Die paalschermen hadden veel te lijden en moesten nogal eens vernieuwd worden. Daar kwam het niet van en dan moest er weer een grote stormvloed komen, zoals de Kerstvloed van 1717, waarna men weer aan de slag ging om het paalwerk op te knappen.

In 1731 was daar opeens de paalworm. Die werd als een grote bedreiging ervaren en men ging in deze streek extra slaper-dijken aanleggen om de risico's van overstroming te verkleinen. Hoewel de paalworm gevreesd was, 'het zeldzaam wormgeknaag' zoals een dominee deze straf van god noemde, ging men toch door met deze vorm van kustbescherming en het lijkt erop dat de resten van de palen, die nu nog te zien zijn, omstreeks 1920 met een stoomheimachine de grond in zijn geslagen. Daar zijn foto's van.

Er is ook een mooi verslag van Jacob Bosma over de houten zeewering toen die er nog echt stond. 'Ik kom uit een groot gezin, mijn ouders en veertien kinderen, een hele optocht dus. Zingend, maar toch blij dat we eindelijk bij het klif waren. De kleren uit en het water in. Je moest door een gat in de palenwand het water in, wat toen nog glashelder was, hoe ver je ook liep. Als je in het gras zat daar, dan kon je het water niet zien, de palenrij was te hoog. Alleen vanuit het bos gekomen zag je het water, prachtig was dat.' Dat moet vlak vóór of vlak na de tweede wereldoorlog geweest zijn.

Jacob Bosma blijft met vakantie gaan naar Gaasterland en hij volgt het verval van de zeewering. In 1958 schrijft hij: ' Een pracht stuk natuur was het daar. Ook hier werd aan de landkant een dijkje aangelegd, het mooie ging er toen al af. De grote zwerfkeien tegen de palenrij waren verdwenen. Hele rijen palen waren zo langzamerhand weg, omgevallen, verdwenen. Prachtig was het ook als het stormde … of in de winter, ijsaangroei aan de stukken paal, schitterend zelfs. Je kon er dan van alles in zien, mensen, dieren of hele mooie vormen. Als je op het dijkje zat ontdekte je in de palen zelfs hele families die zich krampachtig, soms met hele dunne sprietjes nog staande hielden. ... Je ontdekte ook soorten mossen op de palen, soms boven in een paal een tuintje met wel vijf of meer soorten plantjes, net of wilden ze nog één keer stralen.'

Vijftig jaar later weet Henk Schalken dit gegeven weer nieuwe inhoud te geven in zijn foto's. We zien de fotograaf in dialoog met de Gaasterlandse zeewering, of wat daar nog van over is. Het is een eenzaam gedoe. De palen houden hardnekkig tot het laatst stand in de vredigheid en in het geweld van de natuur, en de fotograaf wijkt ook niet. Ieder seizoen wordt vastgelegd. In de foto's zie je die consequente aanpak. Het zijn hele persoonlijke observaties geworden met een eigen sfeer, glashelder vastgelegd.

God is in de details, zo ook hier. Meekijken met de fotograaf is de kunst. De compositie zien, het licht en de scherptediepte zien en niet te vergeten: de invloed van de seizoenen. De tentoonstelling is te zien tot 1 november 2011. Jan Maaskant

Inne de Jong, meer dan schrijver van ‘Jonges fan Gaesterlân ‘

Onderwijzer en journalist

De Jong kwam op 15 september 1894 op een boerderij aan de Lyklamawei 30 in Nijemirdum ter wereld en had drie broers en een zuster. Zoals gebruikelijk in die tijd moest hij al vroeg aan de slag, maar hij wilde niet z’n hele leven blijven werken op een boerderij. Dus ging hij op z’n achttiende naar de kweekschool en haalde drie jaar later het onderwijzersdiploma.
Van 1914 tot 1917 stond hij aan de christelijke lagere school in Lemmer, maar daarna ging hij naar het Friesch Dagblad, als journalist en advertentiecorrector. Daaruit blijkt al het tweestromenpad in zijn leven: het onderwijs en het schrijverschap. Een dankbare combinatie, die echter toentertijd in het maatschappelijke beeld niet altijd succesvol was. Antimilitaristisch als hij was, sloot hij zich aan bij de Christen Democratische Unie. Dat leidde al snel tot een conflict met het Friesch Dagblad en De Jong nam ontslag.

Amsterdam

In 1921 trouwde hij met Femmigje Wijbenga (Jutrijp, 1905) en samen verhuisden ze rond 1925 naar Amsterdam-Zuid. De Jong kreeg een aanstelling als onderwijzer in de buurt van de Parkkerk van de gereformeerde dominee Geelkerken. Hun geloofsovertuiging sloot aan bij die van Geelkerken. Diens opvatting dat de slang in het scheppingsverhaal niet gesproken kon hebben, werd door de synode van Assen in 1926 weerlegd. Dat resulteerde in een scheuring in de gereformeerde kerk. De Jong en zijn vrouw sloten zich aan bij de gemeenten die doorgingen als de Kerk in Hersteld Verband. Friesland bleef in beeld en in 1928 ging het echtpaar terug naar Nijemirdum,waar dit kerkgenootschap de leegstaande openbare school aan de Lyklamawei had gehuurd voor het houden van diensten.

Maar De Jong’s pacifistische levensvisie strookte niet met die van de Gaasterlanders. Als hoofd van de christelijke lagere school ondervond hij veel weerstand van dominee Zwart van de gereformeerde kerk en het schoolbestuur. Kinderen werden van school gehaald en naar Sondel gestuurd. De terugkeer naar it heitelân bleek een mislukking. Ze moesten opnieuw de bakens verzetten.

Inne de Jong met zijn moeder en broertje

Later met zijn jongere broer

Utrecht - Amsterdam - Balk

In 1931 werd De Jong benoemd in Utrecht, maar zijn propaganda voor de CDU paste niet bij het karakter van een school voor de gegoede burgerij. Hij nam in 1937 ontslag en ging als onderwijzer in de Amsterdamse Jordaan werken. Het klimaat daar lag hem beter. De dichter/ journalist Henk van Randwijk was hoofd van de school en De Jong en hij konden goed met elkaar overweg. Toen Van Randwijk in de oorlog in het verzet ging, volgde De Jong hem op. Tot 1972 bleef hij in Amsterdam, eerst als onderwijzer en later als leraar aan een mulo. Toen zijn enige dochter Amarins met haar gezin naar Balk verhuisde, besloot hij met zijn vrouw opnieuw terug te gaan naar Friesland. Hij overleed er op tachtigjarige leeftijd in Balk. Zijn dochter was hem al voorgegaan; zij was nog maar vierenveertig jaar toen ze aan een hersentumor overleed. Amarins’ echtgenoot, Martin Hopman, woont nog steeds in Balk en beheert het archief van zijn schoonvader.

Harstwiich

In Lemmer was De Jong bevriend geraakt met Fedde Schurer, net als hij een christen-pacifist en ook zijn opstelling leidde tot een ontslag bij de christelijke school. Geen wonder dat ze het goed met elkaar konden vinden en levenslang bevriend bleven.

In de jaren twintig behoorden De Jong, Schurer en Folkertsma tot de jongeren die nieuw leven wilden brengen in het conservatieve en traditionele ‘Kristlik Frysk Selskip’. Voor het orgaan daarvan, ‘Yn us eigen Tael’, schreef De Jong strijdbare stukken en z’n eerste gedichten (onder het pseudoniem W. Banda). In 1939 debuteerde hij met de dichtbundel ‘Harstwiich’(Brem) met natuurlyrische en religieuze gedichten. Niettegenstaande zijn politiek radicaal non-conformisme had hij een romantische ziel en schreef fijngevoelige, ontroerende gedichten.

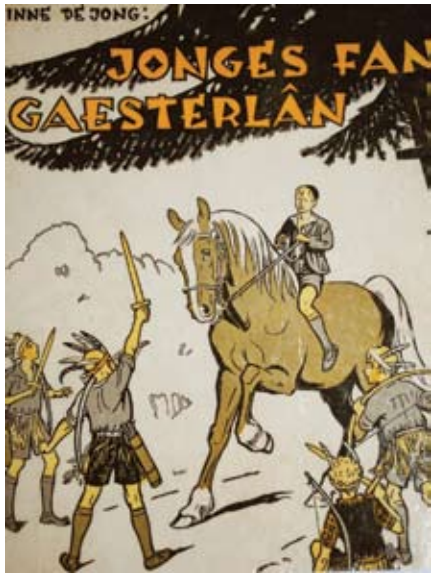

Jonges fan Gaesterlân

In 1940 was De Jong een halfjaar met ziekteverlof en in die tijd ontstond zijn eerste en meest bekende boek: ‘Jonges fan Gaesterlân’. Er was grote behoefte aan Friese jeugdboeken en daarnaast werd eind 1940 de stichting ‘Us Frysk Berneboek’ opgericht. De Jong won direct de uitgeschreven prijsvraag met als beloning de publicatie van het manuscript (1947). Een enorm succes, binnen een paar weken was het boek uitverkocht en in 1948 en 1960 werd het herdrukt. In 1950 kwam het vervolg: ‘Nije aventuren fan de jonges fan Gaesterlân’. In 1961 verscheen een compilatie van beide delen in een Nederlandstalige versie bij de Arbeiderspers.

Nederlandse en Friestalige kinderboeken

In het begin van de 20e eeuw worden kinderboeken in Nederland minder moralistisch en dogmatisch. Het kind is niet langer een kleine volwassene met navenante plichten en taken maar mag zich uitleven in spel en fantasie. Er is veel aandacht voor de natuur, teruggrijpend op Rousseau en zijn denkbeelden over ´terug naar de natuur´aan het eind van de 18e eeuw. De in Duitsland op gang gekomen tendens van het denken en schrijven vanuit het kind vindt ook bij ons navolging. Daarnaast ontstaat er in toenemende mate belangstelling voor vreemde culturen en verre landen.

De productie van Friese kinderboeken komt door de invoering van het Fries op school (niet verplicht) in diezelfde periode heel voorzichtig op gang. Het karakter van ‘De jonges fan Gaesterlân’ wijkt niet af van dat van kinderboeken in de rest van Nederland. Ook hier spelen het onderscheid goed tegenover kwaad, het opnemen van de sterkere (jongere) voor de zwakkere (oudere), gehoorzaamheid, plichtsgevoel en een intense natuurbeleving een belangrijke rol. Het gemeenschapsgevoel is sterk aanwezig, er is altijd sprake van een te volgen soort ‘leider’, ook in het jongensspel. In dat spel, waar realiteit en fantasie door elkaar heen lopen, moet het goede overwinnen en uiteindelijk alles op z’n pootjes terecht komen. De avonturen van de ‘Mannen fan Uncas’ voldoen

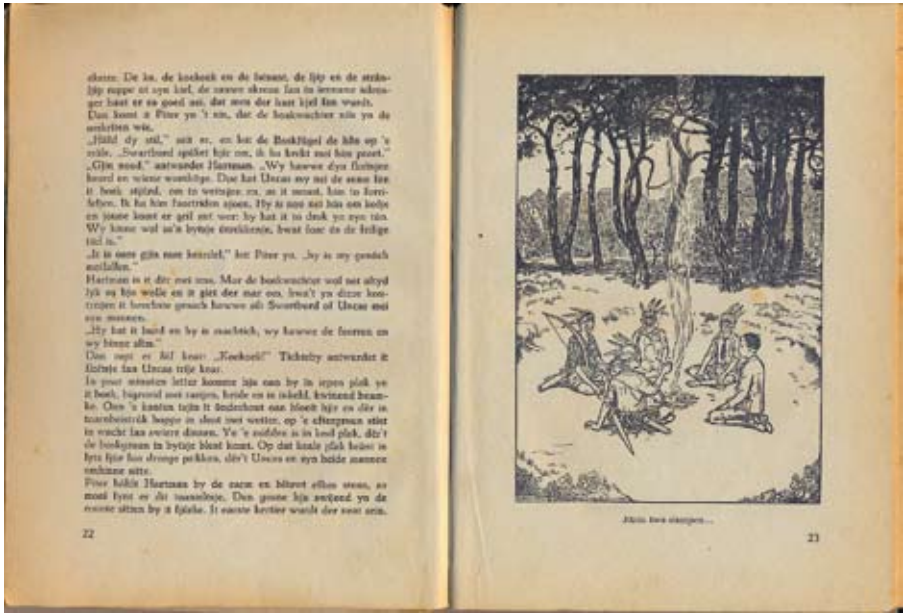

‘De mannen fan Uncas’ in het Gaasterlandse bos

aan al deze elementen, inclusief de liefde en steeds terugkomende aandacht voor de Gaasterlandse natuur

Het ouderlijk gezag en dat van ‘de meester’ doen zich sterk gelden. Het godsbesef is in de tekst aanwezig, maar niet op een indringende, moralistische manier. Er is een vanzelfsprekende band met God en Gaasterland, prachtig uitgedrukt in de conclusie waarmee een vervelende kwajongenszaak wordt afgesloten: ‘ Wy binne Gaesterlânners en Kristenen mei-inoar’.

Aandoenlijk is het verhaal van Pake over de Nijemarder Spjirren, die omgehakt zijn voor de Belgische mijnbouw. Hij is oprecht verdrietig als hij zegt “doe’t se fallen binne”: ze zijn van hetzelfde kaliber als zijn in de oorlog gevallen maten. Dergelijke tragedies verschijnen als het ware tussen de regels en de jongensavonturen door, maatschappelijke onevenwichtigheden komen wel degelijk naar voren maar krijgen geen nadruk. Uiteindelijk overwint het goede, en het vertrouwen in God mag nooit worden beschaamd.

Uiteenlopende publicaties

De Jong beschouwde het vertalen van 99 kwatrijnen van de Perzische dichter Omar Khayyam als zijn belangrijkste werk. Deze leefde in het midden van de 11e eeuw, een tijd van grote onrust in de islamitische wereld. Het overheersende motief in dit werk, waarvan zo'n duizend gedichten zijn nagelaten, is het besef van de vergankelijkheid

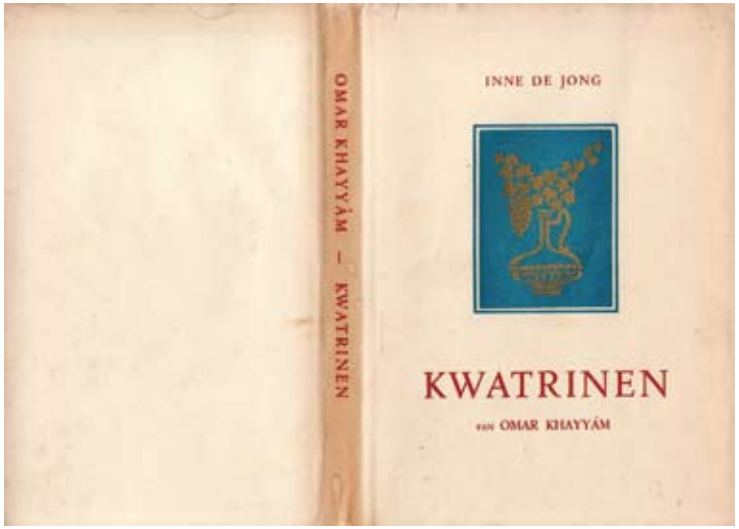

van het aardse leven. Kayyam's gedichten zijn geinspireerd door het soefisme, een mystieke stroming van de islam. De Jong's fascinatie voor het mystieke lijkt terug te voeren op zijn gevoelige, religieuze aard, een intense beleving van de natuur en een sterk Godsbesef. Jarenlang vergeleek hij Engelse en Franse vertalingen om tot de juiste interpretatie van de gedichten te komen. Volgens Anne Wadman in zijn bespreking in Het Vrije Volk (1956) was deze voortreffelijk, zelfs virtuoos. Van 1946 tot 1948 verschenen in het tijdschrift 'De Tsjerne' zijn vertalingen en in 1955 werd door Laverman in Drachten de 'Kwatrinen fan Omar Khayyam' uitgegeven. De gedichtenbundel is voorzien van 33 zwart-wit tekeningen van Martha Wadman.

De Jong, met z'n brede belangstelling en kritische geest, schreef daarnaast honderden artikelen en publiceerde in De Groene Amsterdammer, Vrij Nederland en Hervormd Nederland over de internationale politiek, de kerk en het geloof. Ook schreef hij beschouwingen over boeken, films en literatuur in De Tsjerne, It Heitelân, De Stiennen Man, Frysk en Frij, De stim van Fryslân en De Strikel. Daarnaast werkte hij mee aan Yn us eigen tael en Frisia. Aan het eind van zijn leven verschenen in zijn dichtbundel 'Wylde ierdbeien' ook politiek geëngageerde verzen.

Wurd wekker, hwant de moarn fordriuwt de nacht

24

I

Wurd wekker, hwant de moarn fordriuwt de nacht,
Gjin stjerre bliuwt mear op syn hege wacht.
Loaits! hoe't de greate jager út it east
In strîk fan ljocht om de paleistoer slacht.

II

Dreamend, doe't moarntiid lâns de himel gong,
Hearde îk in stim, dy't út it wynhûs song:
„Myn bern, wurd wekker, skink de romer fol,
It libben fljocht, jim' bin' sa koart mar jong".

III

De romer foll en fuoet, yn Maitiids fjûr,
Mei 't wintersk boeteklaed, de tiid is djûr:
Syn earn slacht al de brede wjokken út,
Ninst dy in lyts ein mei, en dan is 't oer.

25

Drie kwatrijnen in het Fries vertaald door Inne de Jong uit 'Kwatrinen fan Omar Khayyan', Drachten 1955. Illustraties Martha Wadman

Bronnen

Inne de Jong, *Jonges fan Gaesterlân*, Us Frysk Berneboek Rige A - Nu. 5 (twadde printinge fan Numer I), Brandenburgh & Co, Snits 1948.
Inne de Jong, *Kwatrinen fan Omar Khayyam*, Drachten 1955.
Auteursinformatie en foto's Tresoar, Fries Historisch en Letterkundig Centrum.

Boukje Mulder

Buorkje op it sân

De lezing met deze titel werd op 18 april jl. in de bibliotheek van Balk gehouden door Henk Dijkstra, destijds een van de initiatiefnemers en oprichters van het HWG, tegenwoordig directeur van het Landbouwmuseum in Earnewald. Niet alleen daarom, maar ook als boerenzoon is Dijkstra buitengewoon geïnteresseerd in alles wat met de landbouw te maken heeft. Hij nam ons mee door de geschiedenis en schetste hoe Nederland in de 19e eeuw nog woest en ledig was of liever gezegd nat en leeg: het lage midden van Friesland stond permanent onder water tot het Woudagemaal gebouwd werd. De Veluwe was een grote zandvlakte zonder bomen en Brabant, Twente en Drenthe waren onontgonnen heide- en veengebieden. Pas toen de ontginning op gang kwam veranderde er van alles. In de eerste plaats het landschap, er ontstond een plattelandsgemeenschap, de akkerbouw kwam in dienst te staan van de veeteelt en er kwamen steeds meer kleine boerenbedrijven waar ook varkens en kippen gehouden werden en boter gemaakt werd. De gebouwen veranderden, het langhuis met hooiberg maakte plaats voor de kop-hals-romp boerderij en de bedrijfsvoering veranderde in-

Kop-rompboerderij bij Harich

grijpend toen er voldoende mest voorhanden kwam door de invoer van guano, vogelmest uit Zuid Amerika.

Het voert te ver om alles wat Henk Dijkstra ons vertelde hier te herhalen. Maar de ontwikkelingen op het gebied van wonen (van langhuis, via kop-hals-romp naar stelp en uiteindelijk woonhuis met ligboxstal) op het gebied van de bedrijfsvoering (van handwerk over op machines en tegenwoordig de melkrobot) en de situering van de boerenbedrijven (aanvankelijk wonen op een terp met 'gemene gronden' in bezit van het dorp, het ontstaan van coöperaties, de privatisering en nu zelfs de tweede tak) kwamen in vogelvlucht voorbij en werden verluchtigd met mooie beelden.

In de 60er en 70er jaren ging heel Nederland op de kop door de ruilverkaveling, de percelen grond werden aangepast aan de mechanisatie.

Het noorden richtte zich meer op koeien, een grondgebonden bedrijfsvoering en het zuiden meer op varkens en kippen, de intensieve veehouderij.
De boerenarbeiders verdwenen, maar vonden veelal werk in de fabrieken of bij de Hoogovens .

Oogsten in Gaasterland, een ingekleurde prentbriefkaart

Van de boerenbedrijven zoals die in de 50er jaren bestonden en bepalend waren voor het platteland is tegenwoordig nog maar 1/5 over. De melkrijder werd verdrongen door de melktankwagens en omdat het transport geen probleem meer was, verdwenen de meeste melkfabrieken. Ooit waren er in Friesland 120, nu nog 3.

Zo schetste Henk Dijkstra voor een aandachtig publiek opkomst en schaalvergroting van het boerenbedrijf en er was veel herkenning, af en toe werd zelfs een aanvulling gegeven door de aanwezigen.

Sietske Dijkstra

Werkgroepen

Verschillende werkgroepen verdiepen zich in de Gaasterlandse geschiedenis. Er is heel veel uit te zoeken. Informatiecentrum Mar en Klif beschikt over een omvangrijke collectie historische documentatie. Daarnaast is er natuurlijk ook veel te vinden in het Gemeentearchief in Balk en in de Openbare Bibliotheek.

Hieronder een overzicht van de werkgroepen met de namen, telefoonnummers en e-mail-adressen van de coördinatoren. Donateurs die willen meedoen, kunnen zich bij hen aanmelden .

Inventarisatie en Documentatie	Sietske Dijkstra (0514-602299), sclinzel@hotmail.com
Beeldmateriaal en Publicaties	Iris Maaskant (0514-602909), j.a.maaskant@ziggo.nl
Dorpen en Gehuchten	Jan de Vries (0514-603614), jdvbalk@hetnet.nl
Visserij en Scheepvaart	Ruud Guys (0514-682120), rudolfguys@planet.nl
Kunst en Cultuur	Bram de Smit (0514-603918), smit-wassenaar@kpnplanet.nl
Archeologie	Gjerrit Hekstra (0514-602063) g.p.hekstra@planet.nl

Het is tijd voor een goede buur.

Als bank heb je je maatschappelijke verantwoordelijkheden. Niet alleen nationaal, ook lokaal. Een prettige samenleving begint nou eenmaal bij u in de straat, om de hoek, in de wijk. Daarom sponsort de Rabobank ook plaatselijke projecten en initiatieven. En dat doen we graag. Het is tenslotte ook onze buurt.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank

€ 3,50